

Denken met het hart

Denken met het hart

Christelijke filosofie in de traditie van
Augustinus en Calvijn

Bas Hengstmengel

Buijten & Schipperheijn *Motief*
Amsterdam

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt dankzij bijdragen van de Stichting Dr Abraham Kuypersfonds en de Stichting Zonneweelde.

© 2015 Buijten & Schipperheijn *Motief*, Amsterdam

ISBN 978-90-5881-671-9 en 978-90-5881-701-3 (Verantwoording)

Omslagillustratie: Fragment van mozaïek met opschrift Tolle Lege!
(Galway, Ierland)

www.buijten-motief.nl

Inhoud

Woord vooraf 11

Hoofdstuk 1: Inleiding 13

1. Gereformeerde filosofie 13
 2. De term ‘gereformeerd’ 15
 3. Vraagstelling en beperkingen 16
 4. ‘In de traditie van...’ 17
 5. Structuur van het boek 18
- Noten 19

Hoofdstuk 2: Aurelius Augustinus 21

1. Christendom en filosofie 21
 2. Denkcirkels 22
 3. Augustinus’ opvatting van filosofie 23
 4. Transformatie 23
 5. Twee soorten liefde: *uti* en *frui* 25
 6. Twee steden 26
 7. Augustinus’ beweging naar binnen 26
 8. Natuurlijk godsverlangen 27
 9. Augustinus’ opvatting van kennis 28
 10. Geloof en rede 29
 11. Augustijns platonisme 29
 12. Zonde en genade 32
 13. Voluntarisme 33
 14. Augustinisme 34
- Noten 35

Hoofdstuk 3: Tussen Augustinus en Calvijn 39

1. Aristoteles herontdekt 39
2. Thomas en Aristoteles 40
3. Thomas en Augustinus 41
4. Zijnsleer 41
5. Spreken over God 43
6. Intellect en wil 44
7. Godsbewijzen 45
8. Geloven en weten 45
9. Theologie en filosofie 47
10. Natuurlijk Godsverlangen 48
11. Natuur en genade 49

- 12. Thomas-interpretatie 50
- 13. Na Thomas 52
- 14. Duns Scotus 52
- 15. Intellectualisme en voluntarisme 53
- 16. Ockham en het nominalisme 54
- 17. *Potentia absoluta* en *potentia ordinata* 55
- 18. De reformatie 56
- 19. Maarten Luther en de *via moderna* 58
- 20. Luthers *Deus absconditus* 58
- 21. Luther en de filosofie 59
- Noten 61

Hoofdstuk 4: Johannes Calvijn 66

- 1. De augustijnse reformatie 66
- 2. De moderne Calvijn 67
- 3. Calvijn en de filosofie 68
- 4. *Philosophia christiana* 69
- 5. Geloof en rede 70
- 6. *Corruptio totalis* 71
- 7. Transformatie 73
- 8. Speculatie en grens 75
- 9. Godskennis 77
- 10. Betekenis van de *sensus divinitatis* 79
- 11. Natuurlijke theologie 80
- 12. Zelfkennis en Godskennis 81
- 13. Schepping en algemene genade 83
- 14. Twee regimenten 84
- 15. Voluntarisme 85
- 16. Duns Scotus 88
- 17. Voorzienigheid 89
- 18. Na Calvijn 90
- Noten 91

Hoofdstuk 5: Neocalvinisme: levens- en wereldbeschouwing 97

- 1. Nadere Reformatie en Réveil 97
- 2. Kerkhistorische ontwikkelingen 99
- 3. Guillaume Groen van Prinsterer 100
- 4. Abraham Kuyper 100
- 5. Herman Bavinck 102
- 6. Het begrip 'calvinisme' 102
- 7. Romantisch idealisme 104

- 8. Levens- en wereldbeschouwing 105
- 9. Beginsel tegen beginsel 107
- 10. De antithese 109
- 11. Het hart 110
- 12. Zonde en de verduistering van het verstand 111
- 13. Algemene genade 112
- 14. Ordeningen 114
- 15. Soevereiniteit in eigen kring 115
- 16. Neocalvinisme en neothomisme 116
- Noten 118

Hoofdstuk 6: Calvinistische filosofie? 122

- 1. Calvinistische filosofie 122
- 2. Filosofisch calvinisme 123
- 3. Rationaliteit en filosofie 124
- 4. Beginselen en perspectivisme 125
- 5. Realistische kenleer 126
- 6. Kuypers kritisch realisme 127
- 7. Bavyncks augustijns-thomistisch realisme 130
- 8. Neocalvinistische wijsgerige invloeden in Zuid-Afrika 134
- 9. Neocalvinistische wijsgerige invloeden in Noord-Amerika 134
- 10. Drie varianten 136
- Noten 137

**Hoofdstuk 7: Herman Dooyeweerd:
de wijsbegeerte der wetsidee 141**

- 1. Wijsgerige context 141
- 2. Op weg naar een gereformeerde filosofie 142
- 3. Filosofische stijl 145
- 4. Kerngedachten 148
- 5. Ontologie I: modale aspecten 149
- 6. Verwijzingen 152
- 7. Ontologie II: entiteiten 153
- 8. Relativering van filosofie en wetenschap 154
- 9. Horizon en kosmische tijd 155
- 10. Zin en substantie 157
- 11. Kritische vraag 159
- Noten 160

Hoofdstuk 8: Filosofie en geloof 164

1. Grondmotieven 164
 2. Kritische geluiden 166
 3. Transcendentale kritiek en de religieuze wortel van het denken 167
 4. Archimedisch punt 168
 5. Kritische geluiden 170
 6. Filosofie 172
 7. Levens- en wereldbeschouwing 173
 8. Christelijke filosofie 175
 9. Dialoog en antithese 176
 10. De geloofsfunctie 178
 11. Theologie 180
 12. Thomas en de scholastiek 181
 13. Openbaring 182
 14. Kritische geluiden 184
 15. De strijd der faculteiten 185
 16. Dooyeweerd en de theologen 187
- Noten 188

Hoofdstuk 9: Waarheid en de grenzen van het kennen 194

1. Epistemologie en ontologie 194
 2. Dooyeweerd en Kant 194
 3. Zinstructuur 196
 4. Gematigd realisme 197
 5. Religie en waarheid 198
 6. Scheppingsorde en wetsidee 200
 7. De wet als grens tussen God en kosmos 201
 8. Duns Scotus 203
 9. Geen speculatieve metafysica 204
 10. Geen natuurlijke theologie 207
 11. De boventijdelijkheid van het hart 208
 12. De rede 210
 13. Zonde en verlossing 211
 14. Algemene genade 213
 15. Theologisch kader 214
- Noten 215

Hoofdstuk 10: Praktische filosofie 220

1. Intellectuele invloeden 220
2. Kant en het neokantianisme 222

- 3. Denkontwikkeling 223
- 4. Dooyeweerd als rechtsfilosoof 225
- 5. Het juridische aspect 227
- 6. Natuurrecht 228
- 7. Opnieuw Thomas 230
- 8. Vroege visie 231
- 9. Rechtsbeginselen 233
- 10. Natuurrechtelijke momenten 234
- 11. Rechtswetenschap 236
- 12. Positivering en gelding 237
- 13. Een dubbelzinnige erfenis 238
- 14. Individualiteitsstructuren: huwelijk en gezin 239
- 15. Staatsleer 240
- 16. Ten slotte: na Dooyeweerd 241
- Noten 244

Hoofdstuk 11: Alvin Plantinga: wijsgerige revolutie 249

- 1. Wijsgerige context 249
- 2. Gods filosoof 250
- 3. Intellectuele invloeden 251
- 4. Plantinga en Dooyeweerd 256
- 5. Helderheid 257
- Noten 259

Hoofdstuk 12: Reformed epistemology 261

- 1. Tegen het evidentialisme 261
- 2. Faith and rationality 263
- 3. Godsbewijzen en natuurlijke theologie 265
- 4. Een nieuw element: *warrant* 268
- 5. Warranted Christian belief 270
- 6. Zonde en verlossing 272
- 7. Kritische geluiden 274
- Noten 275

Hoofdstuk 13: Augustijnse christelijke filosofie 278

- 1. Filosofie 278
- 2. Christelijke filosofie 280
- 3. Augustijnse christelijke filosofie 282
- 4. Augustijnse wetenschapsopvatting 284
- 5. Tegen Kant 285
- 6. Filosofie en theologie 286

7. Analytische filosofie en wijsbegeerte der wetsidee	288
Noten	290

Hoofdstuk 14: Metafysica en wijsgerige theologie 293

1. Realisme en platonisme	293
2. Abstracte entiteiten	294
3. Mogelijke werelden	296
4. Modale logica	297
5. Enkele toepassingen	298
6. Metafysica en wijsgerige theologie	299
7. <i>Simplicitas Dei</i>	301
8. Theïsme en anti-realisme	303
9. Een dooyeweerdiaanse kritiek	306
10. Kritische wedervragen	309
11. Dooyeweerd welbeschouwd	310
12. Rationaliteit	312
Noten	313

Hoofdstuk 15: Denken met het hart 317

1. Context	317
2. Christelijke filosofie	318
3. Brümmer: Het dilemma van een christelijke filosofie	319
4. Een neothomistisch debat	320
5. Het hart in de augustijns-calvinistische traditie	322
6. Denken met het hart	325
Noten	326